

А. Ю. Мартинов

НАТО

НАТО (від англ. North Atlantic Treaty Organization – Організація Північноатлантичного договору) – військово-політична організація. Створена відповідно до Вашингтонського договору від 4 квітня 1949 північноамериканськими і західноєвропейськими державами з метою забезпечення колективної оборони держав-членів. Згідно зі ст. 10 зазначеного договору будь-яка європейська держава, спроможна втілювати принципи альянсу й робити свій внесок у гарантування безпеки союзників, може бути запрошена до вступу. Країнами-засновниками НАТО стали:

- США,
- Канада,
- Велика Британія,
- Франція,
- Італія,
- Бельгія,
- Нідерланди,
- Люксембург,
- Норвегія,
- Данія,
- Ісландія,
- Португалія

1952 до НАТО ввійшли Греція і Туреччина, 1955 – ФРН, що стало безпосереднім приводом для створення Організації [Варшавського договору](#), 1982 – Іспанія, 1999 – Польща, Чехія, Угорщина, 2004 – Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Словаччина, Словенія, Румунія, 2009 – Албанія та Хорватія, 2017 – Чорногорія, 2020 – Північна Македонія, 2023 – Фінляндія. Боснія і Герцеговина реалізують індивідуальні Плани дій щодо членства.

Табл. Розширення НАТО (країни, що вступили до НАТО)

????? ??? ?????? ?? ?????

Греція	1952
Туреччина	1952
ФРН (Німеччина)	1955
Іспанія	1982
Польща	1999
Чехія	1999
Угорщина	1999
Болгарія	2004
Естонія	2004
Латвія	2004
Литва	2004
Румунія	2004
Словаччина	2004
Словенія	2004
Албанія	2009
Хорватія	2009
Чорногорія	2017
Північна Македонія	2020
Фінляндія	2023

Вищим органом управління всіма структурами НАТО є Рада глав держав-членів Північноатлантичного договору. Рішення приймають консенсусом, що засвідчує рівноправність усіх учасників НАТО. Періодично збирають ради міністрів оборони, працюють комітети начальників генштабів, ради міністрів закордонних справ, комітети цивільної оборони. Окрім виконавчої влади країн-членів НАТО, до атлантичного процесу на політичному рівні залучено й законодавців, які працюють у форматі Парламентської асамблеї НАТО. Перші 40 років свого існування організація була активним суб'єктом «холодної війни». У середині 1950-х рр. за генерального секретаря НАТО Г. Ісмея (1952–57) в альянсі було визначено основні напрями співробітництва з оборонних питань, затверджено чітку військову структуру. Функції оперативного управління союзними військами здійснює верховний головнокомандувач військ США у Європі. Європейських військовиків призначають на посади головнокомандувачів окремих видів [ЗС](#) за регіональним принципом (командувачі родами військ у Північній Європі, Центральній Європі та Середземномор'ї). Генеральний секретар НАТО репрезентує виконавчу владу альянсу та здійснює функції політичного координатора й головного менеджера.

Об'єднуючим чинником для активізації політичних консультацій між учасниками НАТО стала спільна реакція на вторгнення СРСР до Угорщини 1956, що дало можливість компенсувати розбіжності між США та Великою Британією і Францією з приводу спроби військового врегулювання проблеми Суецького каналу. Також 1956 прийнято рекомендації щодо регулярних політичних консультацій і розвитку співробітництва у невійськових галузях між країнами-членами НАТО. 1957 з метою розширення науково-технічного співробітництва започатковано наукову програму НАТО. У її рамках працюють бл. 13 тис. науковців із різних країн.

Одна із найсерйозніших криз в історії альянсу відбулася за керівництва генерального секретаря П.-А. Спаака (1961–64) – у 1960 році Франція, висловлюючи незадоволення американською гегемонією, вийшла з інтегрованої військової структури НАТО, але залишилася членом альянсу на політичному рівні (2008 Франція повністю повернулася до всіх структур НАТО). Внаслідок рішення французького президента [Ш. де Голля](#) штаб-квартиру НАТО перенесено з Парижа до Брюсселя. Наступний генеральний секретар альянсу Д. Стіккер (1961–64) сприяв подоланню політичної кризи, що виникла у зв'язку з позицією Ш. де Голля щодо меж і змісту трансатлантичного партнерства. 1967, уже за нового генерального секретаря М. Брозіо (1964–71), НАТО затвердила т. зв. звіт Хармеля про майбутні завдання альянсу. Було підтверджено подвійну військову політику: з одного боку – утримання військової потужності, необхідної для оборони та стримування, з іншого – розвиток позитивних ініціатив, спрямованих на розв'язання політичних проблем у Європі.

Нова оборонна стратегія НАТО (доктрина гнучкого реагування), на відміну від попередньої, що передбачала масовий військовий удар у відповідь на будь-яку форму зовнішньої агресії проти країни-членів НАТО, пропонувала встановити такий рівень військової потужності, котрий давав би можливість для застосування будь-якого варіанта відповіді в разі агресії. Країни НАТО засудили введення військ країн Організації Варшавського договору 1968 до Чехословаччини, але в ситуації військового паритету між СРСР та США прямого військового зіткнення не відбулося. Це дало підстави вважати НАТО та Організацію Варшавського договору гарантами силового балансу світового устрою, що виник після 2-ї світової війни.

За генерального секретаря НАТО Й. Лунса (1971–84) паралельно тривали процеси певної військово-політичної розрядки, пік якої настав після підписання Гельсинського заключного акта 1975, так і продовження ідеологічної конфронтації та гонки озброєнь. В умовах фактичного закінчення періоду розрядки міжнародної напруженості 1979 НАТО прийняло рішення про розгортання в Західній Європі американських ракет середньої дальності «Першинг-2». Чергову серйозну кризу у відносинах між НАТО та Організацією Варшавського договору спричинило 1980 запровадження військового стану в Польщі. Однак уже наприкінці «холодної війни», коли НАТО очолював генеральний секретар П. Каррінгтон (1984–88), визначилися позитивні тенденції, пов'язані з активізацією

переговорів між двома військовими блоками з питань обмеження звичайних видів зброї та чисельності військ у Європі.

Найвагоміші історичні зрушення відбулися за генерального секретаря НАТО М. Вернера (1988–94). У 1987 генеральний секретар ЦК КПРС [М. Горбачов](#) і президент США Р. Рейган підписали Договір про ліквідацію ракет середнього радіуса дії; 1989 зруйновано берлінський мур – символ конфронтації між Сходом і Заходом; у липні 1990 вже президент СРСР М. Горбачов погодився, щоб ФРН після об'єднання з НДР залишилася в НАТО; у листопаді того ж року на саміті Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Париж) підписано Договір про звичайні види озброєнь та ЗС у Європі. Римська декларація НАТО 1991 визначила мету існування альянсу в історичній перспективі. У грудні того ж року для налагодження діалогу з новими незалежними державами створено Раду Північноатлантичного партнерства (РПАС), учасниками якої є 44 країни, зокрема й Україна. Головна мета діяльності РПАС – налагодження співробітництва країн НАТО із новими демократичними країнами.

На засіданні Ради НАТО в Брюсселі 10–11 січня 1994 прийнято програму «Партнерство заради миру», що сприяла встановленню партнерських зв'язків із країнами, що не є членами НАТО. Програма «Партнерство заради миру», до якої долучилося бл. 60 країн світу, створює умови для відкритості процесів національного планування та формування військових бюджетів, забезпечення демократичного контролю над ЗС, підтримання здатності й готовності брати участь у миротворчих операціях під егідою [ООН](#) і [ОБСЄ](#), розвитку військового співробітництва з НАТО, формування у тривалій перспективі ЗС, спроможних краще взаємодіяти за стандартами НАТО. Альянс формально зобов'язався надавати консультації будь-якому учаснику «Партнерства заради миру», який відчуватиме пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці. Україна приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру» 1994. Механізм співробітництва РФ і НАТО регулює укладений 1997 «Основоположний акт», проте НАТО надала РФ лише право голосу у вирішенні питань європейської і світової безпеки, але не право вето щодо своїх дій. Рос. керівництво вважає, що можлива перспектива вступу в НАТО суперечить статусу РФ як одного із самостійних полюсів сили.

Розвиток правової основи співроб-ва України з НАТО прискорився із підписанням 1997 у Мадриді Президентом України [Л. Кучмою](#) і лідерами на той час ще 16-ти країн-членів НАТО «Хартії про особливе партнерство», що визнає Україну невід'ємною частиною Центрально-Східної Європи та ключовим чинником забезпечення стабільності на континенті загалом. Відповідно до положень зазначеної хартії створено механізм регулярних політичних і військових консультацій між Україною та НАТО з кола питань, що становлять спільний інтерес, зокрема у галузі безпеки, запобігання конфліктам, контролю над роззброєнням, експортом зброї та військових технологій, боротьби з тероризмом. Були засновані

військові місії зв'язку: України – у Брюсселі, НАТО – у Києві. Хартія сприяла активізації співробітництва України з країнами-членами НАТО у рамках програми «Партнерство заради миру». Функціонують міжвідомча Комісія Україна–НАТО, спільна робоча група з питань військової реформи, місія України при штаб-квартирі НАТО в Брюсселі. 1997 у Києві відкрито Центр інформації та документації НАТО. Зв'язки між громадськими і неурядовими установами України та країн НАТО успішно здійснює Атлантична рада України.

За генерального секретаря НАТО Х. Солани (1995–99) альянс активно долучився до врегулювання балканської кризи, що виникла внаслідок розпаду 1991 Югославії. Після підписання Дейтонської угоди 1995 НАТО створило спочатку багатонаціональні сили з імплементації (IFOR), а згодом – сили зі стабілізації (SFOR). Активну участь у їхній миротворчій діяльності брали ЗС України. 1999 у Вашингтоні на ювілейному саміті НАТО затверджено нову військово-політичну стратегію, що передбачає зміцнення трансатлантичного партнерства та визначає глобальні військові завдання альянсу.

Військова операція НАТО проти Югославії (24 березня – 10 червня 1999) стала найбільшою в історії альянсу, але негативно позначилася на його іміджі. За керівництва генерального секретаря НАТО Дж. Робертсона (1999–2004) відбулося друге після закінчення «холодної війни» і водночас найбільше з часу заснування розширення НАТО. Зважаючи на глобальні функції альянсу, його почали називати «світовим жандармом». Після терактів у США 11 вересня 2001 вперше розглянуто можливість застосування ст. 5 про колективну безпеку. Союзників по НАТО залучено до антитерористичної операції на території Афганістану, розпочатій у жовтні 2001. Але у березні–травні 2003 під час підготовки та проведення військових дій з метою ліквідації режиму С. Хусейна в Іраку серед союзників по НАТО з'явилися істотні розбіжності стосовно меж превентивного використання сили в обхід рішень ООН. Європейські союзники (т. зв. стара Європа) також були стурбовані тим, що розгортання системи протиракетної оборони над територією США може порушити гарантії безпеки для Європи. Підвалини трансатлантичного партнерства також руйнують плани ЄС створити власні сили швидкого реагування. Прихильними до американської позиції є позиції Великої Британії (2016 проголосувала за вихід із ЄС) та країн т. зв. нової Європи на чолі з Польщею. Розв'язанню суперечностей між «старою» й «новою» Європою, з одного боку, та США – з іншого була присвячена діяльність генерального секретаря НАТО Я. де Хооп Схеффера (2004–09). Основними завданнями наступного генерального секретаря А. Фог-Расмусена (2009–14) стали консолідація країн-членів НАТО та розроблення нової стратегії діяльності альянсу. Після [анексії РФ Криму](#) та розв'язання нею збройного конфлікту на Сході України, а від 2022 – повномасштабної збройної агресії РФ проти України нині чинний генеральний секретар НАТО Є. Столтенберґ (від 2014) головним пріоритетом своєї діяльності визначив українське питання. У квітні 2023 року Є. Столтенберґ, будучи з візитом у Києві, заявив про досягнення консенсусу між усіма країнами-членами щодо майбутнього України в НАТО.

Україна бере активну участь у заходах, передбачених індивідуальною програмою партнерства, зокрема від 2000 спільний українсько-польський батальйон залучали до миротворчої операції на території Косово; 2003–05 український підрозділ миротворців разом із військами США та низки інших країн НАТО було задіяно в операції з демократичної перебудови Іраку. 2002 Рада національної безпеки і оборони України оголосила рекомендації відмовитися від нейтрального статусу України та розпочати підготовку до вступу в НАТО. На черговому саміті 2004 альянс привітав курс України на розвиток демократії, цивільного контролю за діяльністю ЗС та започаткував фактичне виконання програми підготовки України до повноправного членства в НАТО. 2005–09 державна влада й громадські організації України проводили кампанію, спрямовану на покращення іміджу НАТО в українському суспільстві, однак частина політичних сил (переважно «лівої» та проросійської орієнтації) паралельно вела активну контрпропаганду проти вступу України до НАТО. У квітні 2005 у Вільнюсі Україна підписала Цільовий план дій, у листопаді того ж року – Меморандум з НАТО щодо використання альянсом української військ.-транспортної авіації. Значною перешкодою на шляху до вступу України в НАТО було дислокування в Криму Чорноморського флоту РФ. 2006 у Міністерстві оборони та Генштабі України з'явилися радники з країн НАТО. 18 січня 2008 Україна подала офіційний лист із проханням про приєднання її до Плану дій щодо членства в НАТО, але опозиційна на той час Партія регіонів України закликала дати на це звернення негативну відповідь. 3–4 квітня 2008 на Бухарестському саміті НАТО Україні та Грузії було обіцяно членство в альянсі лише «в історичній перспективі», оскільки «старі» держави-члени НАТО прислухалися до категоричної позиції РФ, що виступила проти розгляду питання вступу України до НАТО. У зв'язку із цим на невизначений час відкладено й референдум із питання вступу України в НАТО.

Після анексії Криму 2014 та в умовах збройної агресії з боку РФ 2019 з ініціативи Президента України П. Порошенка спеціальним законом, прийнятим ВР, стратегічний курс України на вступ до НАТО закріплено в Конституції України. Російська агресія проти України актуалізувала співпрацю України і країн-членів НАТО. Альянс імплементує український досвід протистояння новій російській військовій тактиці до власних військових стратегій і програм. Сильна Україна є чинником стримування російських дій, спрямованих на ревізію світового устрою, що склався після закінчення «холодної війни». 7 лютого 2019 ВР України прийняла Звернення до лідерів держав-членів НАТО, Північноатлантичної ради та Парламентської асамблеї НАТО, національних парламентів держав-членів альянсу про надання Україні Плану дій щодо членства в НАТО. 3–4 квітня 2019 на зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів НАТО у Вашингтоні (присвяченій 70-річчю альянсу) зазначено, що відносини України з НАТО не будуть політичною розмінною монетою. 23–25 червня 2019 у Львові проведено чергове засідання Міжпарламентської ради Україна–НАТО. Україна наполягала на тому, щоб статус головного союзника США за межами НАТО не став

альтернативою членству в альянсі. 17 жовтня 2019 ВР України прийняла закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання військового обов'язку та проходження військової служби», яким запроваджено нові військ. звання сержант. і старшин. складу ЗС України, що відповідають стандартам НАТО. Україна звернулася до НАТО з проханням надати їй статус учасника розширеного партнерства можливостей, а в 2020 році отримала цей статус – партнер НАТО з розширеними можливостями. 3–4 грудня 2019 на саміті НАТО в Лондоні країни-члени альянсу домовились захищати країни Балтії від російської загрози. 30 вересня 2022 року Україна подала заявку на вступ до НАТО у пришвидшеному порядку.

Рекомендована література

1. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору // ГУ. 1997, 11 лип.;
2. Дугин А. Основы геополитики. Москва, 1997;
3. Киссинджер Г. Дипломатия / Пер. с англ. Москва, 1998;
4. Арон Р. Мир і війна між націями / Пер. з англ. К., 2000;
5. Бжезинский З. Выбор: Глобальное господство или глобальное лидерство / Пер. с англ. Москва, 2004;
6. Требин М. П. Терроризм в XXI веке. Минск, 2004;
7. Хабермас Ю. Расколотый Запад / Пер. с англ. Москва, 2008;
8. Горбулін В. П., Литвиненко О. В. Національна безпека: Український вимір. К., 2008;
9. Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин: Підруч. К., 2008.

Покликання на статтю:

НАТО / А. Ю. Мартинов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-70571>. – Останнє поновлення : 24 квіт. 2023.

2001-2023 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).